

Reisverhalen Gerard Jacobs

CAMBODJA VIETNAM

In 1986 reisde ik samen met Hans Fels voor het VPRO programma DIOGENES naar Cambodja en Vietnam. Wij filmden in de Tueol Sleng gevangenis in Phnom Penh en vlogen later door naar Hanoi en Saigon voor een interview met generaal Giap en een reportage over de Vietnamese bootvluchtelingen.

De Diogenes uitzendingen (6 april en 4 mei 1986) kunt u opvragen bij Beeld en Geluid, het archief van de Nederlandse omroepen.

De reportage is opgenomen in het boek Aan de andere kant van de heuvel (uitgeverij Contact 1996).

CHANDA

Het idee om 'De Nieuwe Mens' in 'Een Nieuwe Wereld' te creëren heeft vaak een onweerstaanbare aantrekkingskracht op militaire leiders, boerenzonen zoals Hafez al Assad, huisschilders en schoolmeesters zoals Pol Pot, die de absolute macht naar zich toe weten te trekken.

'Wen eerst aan het land, de kleuren, de geuren,' had ik mijzelf op weg naar Phnom Penh voorgehouden. 'Vermijd zo lang mogelijk de gesprekken over de geschiedenis. Bescherm jezelf tegen het onbegrijpelijke, het onverklaarbare, tegen

de waanzin die in dit land heerste, waar een schoolmeester de klok terugzette naar het jaar nul om de ideale maatschappij te stichten.'

Het lukt niet.

Nog geen kwartier nadat we geland zijn met het krakkemikkige vliegtuig dat al decennia geleden door de Russen moet zijn afgedankt, begint Chanda, onze gids, ongevraagd haar 'story of my life'.

'Vóór Pol Pot zat ik op school. Ik wilde apotheker worden. In april 1975 greep hij de macht. Eerst waren we blij omdat Pol Pot ons bevrijdde van Lon Nol die een agent van het Amerikaanse imperialisme was. Hij had prins Shihanoek verdreven die een feodale overheerser was die ons van het Franse kolonialisme...'

Ik zwijg en kijk naar buiten. Langs de kant van de weg staan enorme borden met gezonde boeren op glimmende tractoren en gestaalde arbeiders met waterpomptangen. Boven hun hoofden is een witte duif geschilderd met een olijftak in zijn bek. In grote rode letters staat er op de borden geschreven: Leve de communistische partij van Kampuchea.

'...Maar Pol Pot dreef ons de stad uit,' vervolgt Chanda. 'Hij zei dat we op het platteland moesten gaan werken. Ik raakte mijn ouders kwijt. Samen met mijn twee broertjes zwierf ik twee maanden door het land en bedelde om eten. Wij werden in een concentratiekamp gestopt en moesten irrigatiekanalen graven en dijken aanleggen. We kregen bijna geen eten. Ik werd ziek. Mijn jongste broertje vroeg om medicijnen. De Rode Khmer sloeg hem dood. Mijn andere broer is later verdwenen. Ik heb nooit meer iets van hem gehoord.'

De chauffeur die veel te klein lijkt voor de Russische auto waarvan de remmen niet meer werken, draait zich nu ook om: 'Ik had vijf kinderen. Twee zijn er door Pol Pot vermoord. Ik weet niet waarom. Ik weet niet waar ze begraven liggen.' De rest van de week zal hij zwijgen. Alles wat hij te vertellen heeft, is gezegd.

*

*

*

Chanda werkt voor het ministerie van informatie in Kampuchea. Ze moet ons naar Bo Meng brengen, een schilder die als een van de weinigen de Tuol Sleng-gevangenis in Phnom Penh wist te overleven.

Chanda is lid van de communistische partij die Kampuchea regeert sinds de Vietnamezen het regime van Pol Pot in 1979 verdreven.

'Ons communisme is anders,' beweert ze in het enige restaurant dat open is in de hoofdstad. 'De communisten van Pol Pot doodden de mensen. Ons communisme wil het land opbouwen. Nu zijn we vrij. Ik geef je een voorbeeld. Pol Pot had een slogan: lang haar betekent liefde voor je echtgenoot. Kort haar betekent liefde voor het vaderland. Alle vrouwen moesten hun haar knippen. Pol Pot verbood parfum. Parfum is de geur van het kapitalisme, zei hij. Nu zijn we vrij. We mogen weer parfum dragen.'

Ik kijk weer naar buiten. Een paar straatschoffies proberen mijn aandacht te trekken en hun waar, boeken en tijdschriften, aan te prijzen.

Chanda is onverstoort. Zij volgt mijn blik: 'Pol Pot heeft alle boeken verbrand. Wie een bril droeg werd er van beschuldigd een kapitalist te zijn en werd vermoord. Nu kunnen we weer naar de bioscoop.'

Ik ben onbeschermd tegen het leed in dit land waar de helft van de bevolking werd uitgemoord door zijn eigen leiders in de speurtocht naar 'De Nieuwe Mens'. Ik ben onredelijk: 'Kun je ook de straat opgaan en roepen: ik ben tegen het communisme!' vraag ik Chanda.

'Onder Pol Pot hadden we niet eens de vrijheid om te huilen,' zegt ze zachtjes. Ze is zwanger. Ik schaam me.

*

*

*

Bo Meng woont in een klein dorp buiten Phnom Penh waar de varkens en de kippen onder de op palen gebouwde bamboehuizen scharrelen. Aan het einde van de modderstraat staan de kinderen in een dichte drom naar de vreemdelingen te staren. Zij hebben nog nooit een westerling gezien.

Bo Meng is een kleine, gedrongen man met een bochel en een te groot hoofd. Hij woont samen met zijn moeder in een bamboehuis. Hij werkt als schilder in 'het ziekenhuis van de Russisch-Kampucheaanse vriendschap' in de hoofdstad. Daar maakt hij in een donker zijkamertje grote muurschilderingen: 'Poep niet in de sloot. U moet er later weer uit drinken'. Simpele agitprop voor een goed, hygiënisch doel.

Ik heb Bo Meng ontdekt in een rapport van de Verenigde Naties over de schending van de mensenrechten in Kampuchea onder het regime van Pol Pot, een minuscuul detail in de eindeloze opsomming over de massamoorden. Volgens het rapport werden in de Tuol Sleng-gevangenis binnen vier jaar meer dan twintigduizend gevangenen vermoord. Slechts zeven gevangenen overleefden de slachtpartij: beeldhouwers en schilders die zich onmisbaar wisten te maken voor de gevangenisautoriteiten door Pol Pot te vereeuwigen.

Bo Meng is bereid zijn levensverhaal voor de camera te vertellen. 'Het doet pijn,' zegt hij. 'Vooral als ik over mijn vrouw en kinderen moet vertellen.'

Maar Bo Meng heeft weinig keus. De huidige regering vindt het belangrijk dat de wereld hoort over de wreedheden van Pol Pot. Zij heeft de Tuol Sleng-gevangenis omgebouwd tot een museum en Bo Meng is haar visitekaartje. Zijn levensverhaal schraagt haar eigen discutabele legitimiteit.

In 1977 werden Bo Meng, zijn vrouw en twee kinderen door de Rode Khmer gearresteerd. Ze werden ervan beschuldigd spionnen van de CIA én van de KGB te zijn. Ze werden opgesloten in de Tuol Sleng-gevangenis.

Bo Meng is uiterlijk onverstoort en coöperatief. Geduldig wijst hij de cel aan waarin hij drie jaar lang met zijn enkels aan de muur geketend zat. Schijnbaar onbewogen wijst hij, tot drie maal toe, tussen de duizenden pasfoto's die de beulen van Pol Pot voor de executie van hun slachtoffers lieten maken, het portret van zijn vermoorde vrouw aan tot de cameraman eindelijk tevreden is omdat hij in

één vloeiende beweging van het hoofd van Bo Meng naar de foto van zijn vrouw is gezwenkt.

'Waarom leeft u nog?' vraag ik, staande tussen de pasfoto's die de muren van de museumzaal van vloer tot plafond bedekken.

'Op een dag vroeg de gevangenisdirecteur mij om het portret van Pol Pot te tekenen. Hij beloofde dat ik te eten zou krijgen en dat mijn vrouw zou blijven leven zolang ik aan het portret werkte. Ik stemde toe. Ik rekte het werk zo lang mogelijk. Maar toen ik klaar was voerden ze mijn vrouw weg. Ik bleef in leven omdat Pol Pot tevreden was met mijn werk en meer portretten wilde. Daarom leef ik nog.'

Op mijn verzoek rolt hij de metershoge tekening van de dictator uit. En op verzoek van de cameraman herhaalt hij de actie. In stilte. Ik heb geen vragen.

*

*

*

Plotseling arriveert er, geheel onverwachts, een telex uit Hanoi. De Vietnamese regering stemt toe in een interview met generaal Vo Nguyen Giap, geboren omstreeks 1912, die na 1946 de Vietnamese bevrijdingsoorlog tegen de Fransen leidde en die wereldberoemd werd door de verovering van Dien Bien Phu in 1954. Later zou hij de Amerikanen verslaan en zijn boek Volksoorlog en Volksleger geldt als het standaardwerk over guerilla-oorlogsvoering.

We vliegen naar Hanoi, in een aftands vliegtuig. In de Vietnamese hoofdstad worden we opgewacht door een jonge vrouw die ons door de douane loodst. Ze spreekt goed Engels, haar vader was jarenlang Vietnamees ambassadeur in Moskou.

Ze rijdt ons rond door de stad, in een riksja, en wijst ons de restanten van de oorlog aan, van de bombardementen die de Amerikanen op de stad uitvoerden in het begin van de jaren zeventig, waartegen wij, studenten die geloofden in een vreedzame, maakbare wereld, demonstreerden. Giap was onze held en de posters van zijn leider, de ascetische Ho Chi Minh, sierden onze muren, naast die van Che en Marx.

Ze brengt ons naar het Mausoleum waar het gebalsemde lichaam van Ho Chi Minh ligt, een streng marmeren gebouw dat de hand van de marxistisch-leninistische leermeesters in Moskou verraadt. Het is een verpletterend gebouw dat de nietigheid van de gewone man lijkt te accentueren in deze stad zonder hoogbouw, vol restanten van Franse koloniale charme, waar verkopers, gehurkt naast een fietspomp, lucht verkopen aan de krioelende fietsers die zich tussen de oeroude, roestende bussen en vrachtwagens door de brede, met hoge bomen omzoomde straten van Hanoi voortbewegen.

Ze neemt ons mee naar de tuin achter het Mausoleum, waar Ho Chi Minh woonde in een eenvoudige bamboehuis op palen. Ze stopt bij de vijver en houdt haar hand vlak boven het water. Dikke, vette karpers komen aangezwommen en beginnen aan haar vingers te knabbelen.

'Dit zijn de vissen van Ho Chi Minh,' zegt ze vriendelijk en de cameraman begint te draaien. Ze stopt een stukje brood in de opengesperde, wachtende bek van één van de karpers.

'Eten ze uit je hand?' vraag ik verbaasd.

'Ja, soms,' antwoordt ze.

Rustig spartelend wachten de karpers tot ze gevoerd worden.

'Heeft Ho Chi Minh ze dat geleerd?'

'Ik geloof het wel,' antwoordt ze. 'En nu zijn ze aan de mensen gewend. Ze zijn niet schuw.'

Ze speelt met de vissen die uit haar hand eten.

'Was hij een belangrijke man voor jou?'

Langzaam draait ze haar hoofd naar de camera, zittend op haar hurken aan de waterrand. Ze heeft lang zwart steil haar dat ze zelf lijkt te knippen met een botte schaar, de pony vol lelijke hakken, haar zonder glans omdat ze al maanden geen shampoo heeft kunnen vinden in de staatswinkels. Ze draagt een mottige oranje trui, een slecht zittende grijze corduroy broek en afgedankte sportschoenen. En dan lacht ze, eerst verlegen, dan stralend.

'Wie?' vraagt ze.

'Ho Chi Minh.'

'Natuurlijk,' zegt ze en de glimlach is onweerstaanbaar. 'Hij is de vader van ons land.'

Ze richt haar aandacht weer op de karpers, maar de lach blijft om haar lippen gekruld.

'Hij heeft jullie dus ook opgevoed?'

'Ja,' zegt ze en ze kijkt me vol vreugde aan.

'Eten de grote vissen de kleine vissen op?' vraag ik om de stilte te verbreken.

'Nee,' zegt ze verbaasd. 'Hoezo?'

'Bij ons in het Westen gebeurt dat wel,' mompel ik, verlegen onder haar grote stralende ogen.

'Echt waar?' zegt ze en haar glimlach breekt opnieuw vol door. 'Ik vind dat mensen elkaar niet moeten opeten.'

Ze strekt haar vingers weer uit naar de karpers. Ze zwijgt. Dan draait ze zich opnieuw naar de camera, onbevangen, grote ogen zonder twijfel, en het lijkt alsof ze begrijpt wat ik bedoel.

'Er zijn wel vissen die elkaar opeten. Maar niet in deze vijver. Dit is de vijver van Ho Chi Minh.'

Ze kijkt me aan, speels, terwijl de camera inzoomt op de happende karpers.

Ik vraag impulsief of ze met ons mee uit wil.

Ze lacht. 'Dat is verboden.'

Overdag mag ze met ons werken. De avonden zijn taboe. 'Dat is niet netjes,' zegt ze preuts.

We verzinnen een list. We stellen voor om de jonge generatie Vietnamezen te filmen. Weet zij misschien een bar, of een discotheek waar we ze kunnen ontmoeten?

Die avond brengt ze ons, samen met een mannelijke collega van het ministerie van informatie die over haar moet waken, naar de enige discotheek in Hanoi.

Er speelt een band, vier jongens op gitaars en drums, met lang haar tot over de oren en in de zaal wordt geslijpt en veel bier gedronken onder de oplettende blik van oudere vrouwen, oma's waarschijnlijk die als chaperonne optreden.

Het is alsof de tijd heeft stilgestaan in dit land dat meer dan vijftig jaar oorlog voerde en dat geregeerd wordt door stokoude generaals die teren op de roem van het slagveld, zich vastklampend aan de macht en het verleden.

Ik vraag een verzoeknummer aan. Yesterday. The Beatles. Hun faam is inmiddels tot Hanoi doorgedrongen. De leider van de band kent de melodie maar niet de tekst. Achterop een stukje zilverpapier dat ik uit een pakje Vietnamese sigaretten haal, schrijf ik de tekst: 'Yesterday, all my troubles seem so far away'. En de band speelt voor onze camera, vol overgave, terwijl de jongelui onder het wakend oog van de grootmoeders over de dansvloer schuifelen. 'Oh, how I long for yesterday. Life was such an easy game to play.'

* * *

De volgende morgen brengt ze ons naar generaal Giap, de overwinnaar van het Amerikaanse imperialisme. Maar als we het paleis binnenlopen waar wij hem zullen ontmoeten, realiseer ik me dat ik niet weet wat ik hem moet vragen.

Urenlang zijn we bezig om de set op te bouwen voor het interview, wanhopig zoekend naar een goede startvraag.

De cameraman heeft een monumentale zetel midden in het vertrek neergezet en de belichting suggereert imperiale grandeur.

Dan komt de generaal binnen, in vol ornaat, de schouders vol sterren, de borst vol onderscheidingen.

Hij heeft bananen voor ons meegenomen.

Of hij zijn uniform wil losknopen, vraagt de cameraman zonder gêne. Hij wil het microfoonsnoertje onder de uniformjas verbergen. En zonder protest knoopt hij, de held van Dien Bien Phu, zijn uniform los en toont een grof katoenen interlock onder zijn generaalsjas.

'Ik ben klaar als u klaar bent,' zegt hij aimabel.

'Het ziet er prachtig uit,' constateert de cameraman.

'Ik weet niet wat ik vragen moet,' zeg ik in paniek.

'Camera loopt,' waarschuwt hij. 'Generaal Giap. Rol 1.'

Er valt een lange stilte. De generaal lacht vriendelijk en zelfverzekerd op zijn troon en de cameraman draait zijn hoofd ongeduldig naar mij toe.

'Vous êtes heureux?' vraag ik.

De generaal lacht beminnelijk. 'Wij hebben onze droom waargemaakt. President Ho Chi Minh heeft gezegd...' Hij wacht even, laat zijn ellebogen op de armleuning rusten en spreidt zijn handen. 'President Ho Chi Minh heeft gezegd dat hij ervan droomde een Vietnam op te bouwen dat onafhankelijk is, verenigd, welvarend en op weg naar het socialisme in een tijd van vrede. Wij hebben die droom waargemaakt. We hebben nu een onafhankelijk en vrij Vietnam. Samen met onze twee broederlanden, Laos dat onafhankelijk en vrij is en Cambodja dat onafhankelijk en vrij is, zijn we gebroederlijk op weg naar het socialisme in een tijd van vrede.'

Er speelt een flauwe glimlach rond zijn mond terwijl hij tevreden achterover leunt.

'Denkt u dat het Vietnamese volk gelukkig is met die vrijheid en het socialisme?' vraag ik stamelend.

'U kent het citaat van Ho Chi Minh,' antwoordt hij. 'Niets is kostbaarder dan onafhankelijkheid en vrijheid. Wij hebben nu onafhankelijkheid en vrijheid. Maar we moeten nog meer bereiken. We moeten een nieuw leven opbouwen. Nietwaar?'

'Hoe ziet dat nieuwe leven eruit?' vraag ik.

'Door de gevolgen van jarenlange buitenlandse overheersing en van de oorlog, de agressie, verkeren wij thans op economisch gebied in moeilijkheden. Die zullen we overwinnen,' zegt hij beslist.

Hij buigt voorover, alsof hij me op de knie wil kloppen, als een begrijpende grootvader, en om te onderstrepen dat die problemen vanzelf zullen verdwijnen als we de marsroute van Ho Chi Minh zullen volgen.

Ik realiseer me dat de generaal net zo weinig tekst heeft als ik, dat zelfs de overwinnaar van Dien Bien Phu de vader des vaderlands napraat en is voorgeprogrammeerd.

'U heeft een hoge prijs betaald voor die onafhankelijkheid,' zeg ik voorzichtig. 'Was die prijs niet té hoog?'

'Nee,' antwoordt hij en de aarzeling valt nauwelijks op. 'Niets is kostbaarder dan de onafhankelijkheid en de vrijheid. Zonder onafhankelijkheid en vrijheid, hebt u niets. En daarom, nu we de onafhankelijkheid en de vrijheid hebben, hebben we alles. Maar we moeten nog hard werken. We moeten doorgaan met de wederopbouw van het land.'

'Waarom willen zoveel Vietnamezen weg uit Vietnam?' vraag ik. 'Waarom zijn er de afgelopen jaren twee miljoen Vietnamezen gevlucht, vaak in levensgevaarlijke bootjes?'

Hij wacht lang voordat hij antwoordt. Hij spreidt zijn armen.

'Misschien omdat ze zich bij hun familie in het buitenland willen voegen? Of misschien om economische redenen.' Zij handen sluiten zich om de armleuning van zijn stoel. De glimlach is verdwenen. 'Misschien vanwege onze politiek?'

'Zijn ze hier dan niet gelukkig?'

Hij lacht, maar de greep om de armleuning wordt steviger. Hij gooit zijn hoofd in zijn nek en lacht terwijl naar de officials kijkt die in een lange rij langs de muur van het vertrek meeluisteren.

'Dat zou u aan henzelf moeten vragen,' zegt de generaal.

Hij lacht weer terwijl zijn lichaam verstijft en de camera langzaam uitzoomt.

'Maar ik geloof dat de meerderheid van het Vietnamese volk gelukkig is, nu we onafhankelijk en vrij zijn en dat ze alles willen doen om het land te helpen opbouwen.'

De cameraman zoomt verder uit en hij dwingt mij met zijn ogen om geen vragen meer te stellen. 'Yesterday,' zegt hij tevreden terwijl hij de camera stopt. 'All my troubles seem so far away. How I long for yesterday. Van reizen word je rechts,' beweert hij laconiek. 'Al die ideeën waar je vroeger in geloofde, al die mannen waar je achteraan liep, wat blijft ervan over als je de werkelijkheid ziet?' Hij leunt op het camerastatief terwijl generaal Giap een banaan voor ons pelt. 'De les die je hieruit moet trekken is dat je als journalist alleen maar een heel cynische, vervelende zuurpruim moet zijn. Iemand die aan niets en niemand gebonden is en die, net als Diogenes tegen Alexander de Grote durft te zeggen: "U staat in mijn zon. Kunt u een stapje opzij doen, dan kan ik zelf even kijken."'

Hij bedankt de generaal en vraagt vriendelijk of hij zijn uniform wil losknopen om het microfoonsnoer te verwijderen.

*

*

*

We vliegen terug naar Phnom Penh om met Chanda het verhaal over Bo Meng af te ronden.

We nemen de schilder mee naar een massagraf buiten de stad. Hier liggen 8956 schedels opgestapeld op een houten schraag, als bewijs van Pol Pots moordzucht. Tussen de massagraven liggen nog botten en kledingstukken.

We vragen Bo Meng of hij tussen de graven door wil lopen, zoekend, af en toe over de rand van een van de graven kijkend. Hij gehoorzaamt. Later zullen we over deze beelden zijn uitspraak monteren: 'Als ik hier rondloop, dan denk ik dat hier de resten van mijn vrouw en kinderen liggen. Ik weet het niet.'

We brengen Bo Meng naar huis en nemen afscheid. De alinea uit het VN-rapport is tot leven gekomen en opgeslagen in een lichtdicht filmblik. Hij vraagt niet wie we zijn, waar we vandaan komen, waar we heengaan. Hij heeft slechts zijn plicht gedaan.

Chanda en Bo Meng reizen sindsdien altijd met mij mee. Ik herken Chanda in iedere bolle, zwangere buik, de hoop op nieuw, beter leven. Ik herken haar in iedere mollige vrouw die naar parfum ruikt. Chanda, die ter wille van een toevallige passant aan Bo Meng vroeg om voor de camera zijn levensverhaal te vertellen om het onverklaarbare begrijpelijk te maken.

Reisverhalen Gerard Jacobs